

एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेमधील नागरी
प्रकल्पांच्या सक्षमीकरणाकरिता व योजनेच्या प्रभावी
अंमलबजावणीसाठी त्यांचेवरील संनियंत्रणाबाबत.

महाराष्ट्र शासन
महिला व बाल विकास विभाग
शासन निर्णय क्र. मबाआ-२०२१/प्र.क्र.५४/का.७
नवीन प्रशासन भवन, ३ रा मजला,
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२
दिनांक :- २२ सप्टेंबर, २०२२

वाचा:-

- (१) महिला व बाल विकास विभाग, शा. नि. क्र. मबाआ-२०२०/प्र.क्र.५४/का.७, दि. ०४.०९.२०२०.
- (२) महिला व बाल विकास विभाग, शा.नि. क्र. मबाआ-२०२०/प्र.क्र.३६/का.७, दि. ०४.०३.२०२२.
- (३) नगरविकास विभाग, शा. नि. क्र. एमयुएम-२०२१/प्र.क्र.३८५/नवि-१७, दि. २९.०३.२०२२.
- (४) महिला व बाल विकास विभाग, शा. नि. क्र. संकीर्ण-२०२०/प्र.क्र.१३१/का-२, दि. ३१.०९.२०२२.

प्रस्तावना :-

राज्यात एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेतंगत १०४ नागरी प्रकल्प व ४४९ ग्रामीण प्रकल्प असे एकूण ५५३ प्रकल्प कार्यान्वित आहेत. या ५५३ प्रकल्पांतर्गत एकूण अंगणवाडी केंद्रांची संख्या १,१०,४८६ असून त्यापैकी १५,५९९ अंगणवाडी केंद्र नागरी प्रकल्पामध्ये आहेत. एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेमधील नागरी प्रकल्प सक्षम करण्याकरिता संदर्भाधीन क्र. १ येथील दिनांक ४ सप्टेंबर, २०२० रोजीच्या शासन निर्णयान्वये अभ्यास गट स्थापन करण्यात आला आहे.

राज्यात वाढत्या नागरीकरणामुळे नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थाच्या कार्यक्षेत्राचे विस्तारीकरण होत आहे. परंतु, अशा विस्तारीत कार्यक्षेत्रातील अंगणवाडी केंद्रे ही अद्यापही एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेतील ग्रामीण प्रकल्पामध्ये कार्यान्वित होती. त्यामुळे या अंगणवाडी केंद्रांना संबंधित जिल्हा परिषदेकडून सोयी-सुविधा उपलब्ध होणे शक्य नव्हते. अशा अंगणवाडी केंद्रांना नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांकडून सोयी-सुविधा उपलब्ध होण्याकरिता त्यांचे समायोजन नागरी प्रकल्पामध्ये करणे आवश्यक होते. तसेच एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेमधील १०४ नागरी प्रकल्पांपैकी बहुतांश प्रकल्पांचे भौगोलिक सीमांकन अस्पष्ट असल्यामुळे एका नागरी प्रकल्पाच्या क्षेत्रातील अंगणवाडी केंद्र/ बीट दुसऱ्या नागरी प्रकल्पाच्या कार्यक्षेत्रामध्ये कार्यरत असल्याचे आढळून आले होते. सबूत, राज्यस्तरीय अभ्यास गटाने केलेल्या शिफारशीस अनुसरून एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेमधील १०४ नागरी प्रकल्पांची पुनर्रचना करण्यास संदर्भाधीन क्र.२ येथील दि. ४ मार्च, २०२२ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये मान्यता देण्यात आली आहे.

त्याचप्रमाणे नागरी प्रकल्पामध्ये एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेची अधिक प्रभावी अंमलबजावणी करण्याकरिता महानगपालिका क्षेत्राच्या बाबतीत संबंधित महानगरपालिकेतील अधिकारी तर नगरपरिषद / नगरपंचायत क्षेत्राच्या बाबतीत संबंधित जिल्हाधिकारी यांचे संनियंत्रण असणे आवश्यक असल्याबाबतची

शिफारस अभ्यास गटाने केली होती. त्यास अनुसरून एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेमधील नागरी प्रकल्पांच्या सक्षमीकरणासाठी त्यांचेवर सनियंत्रणासाठी उपाययोजना करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय:-

एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेमधील नागरी प्रकल्प सक्षम करण्याकरिता व योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीकरिता नागरी प्रकल्पाचे कार्यक्षेत्र विचारात घेऊन खालीलप्रमाणे संनियंत्रण अधिकारी नियुक्त करण्यास शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

नागरी क्षेत्र	संनियंत्रण अधिकारी
“अ +” वर्ग महानगरपालिका	उपायुक्त (संबंधित झोन), महानगरपालिका
“अ”, “ब” व “क” वर्ग महानगरपालिका	अतिरिक्त आयुक्त, महानगरपालिका
“ड” वर्ग महानगरपालिका	आयुक्त, महानगरपालिका
नगरपालिका / नगरपंचायत	जिल्हाधिकारी

२. सदर निर्णयानुसार सोबतच्या परिशिष्ट “अ” नुसार नियुक्त करण्यात आलेल्या संनियंत्रण अधिकारी यांनी त्यांचे अधिनस्त नागरी प्रकल्पांमध्ये एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेच्या सक्षमीकरणाकरिता व प्रभावी अंमलबजावणीकरिता खालीलप्रमाणे कार्यवाही करावी.

- १) संनियंत्रण अधिकारी यांनी नागरी प्रकल्पांमध्ये लाभार्थ्यांना देण्यात येणा-या एकात्मिक बाल विकास सेवा योजनेच्या सेवांबाबत संबंधित बाल विकास प्रकल्प अधिकारी (नागरी) यांचा आढावा घ्यावा. नागरी प्रकल्प व संबंधित नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था यांच्यामधील समन्वयाकरिता आवश्यक ती कार्यवाही करावी.
- २) प्रकल्पनिहाय सर्वसाधारण श्रेणीतील बालके, मध्यम कुपोषित व तीव्र कुपोषित बालकांची माहिती घेऊन मध्यम व तीव्र कुपोषित श्रेणीमधील बालके सर्वसाधारण श्रेणीमध्ये आणण्याच्या अनुषंगाने प्रभावी उपाययोजना करण्यात याव्यात.
- ३) अंगणवाडी केंद्रांमध्ये लाभार्थ्यांकरिता उपलब्ध करून देण्यात आलेल्या वृद्धी संनियंत्रण साधनांचा आढावा घेण्यात यावा. जी साधने नादुरुस्त असतील ती दुरुस्त करून घेण्यासंबंधी उपाययोजना कराव्यात. त्याचप्रमाणे अंगणवाडी केंद्रामध्ये उपलब्ध करून देण्यात आलेल्या इतर साहित्याचा आढावा घ्यावा.
- ४) संनियंत्रण अधिकारी यांनी नागरी प्रकल्पांमधील अंगणवाडी केंद्रांचे बांधकाम / दुरुस्ती तसेच ज्या अंगणवाडी केंद्रांना जागा उपलब्ध नाही त्यांचेकरिता जागा उपलब्ध करून देण्याबाबत कार्यवाही करावी.
- ५) अंगणवाडी केंद्रामधील बालकांचा पूर्व शालेय शिक्षणानंतर त्यांचा प्राथमिक शाळेमध्ये प्रवेश होण्याच्या अनुषंगाने कार्यवाही करणे.
- ६) संदर्भाधिन क्रमांक-३ येथील दिनांक २९ मार्च, २०२२ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये महानगरपालिका / नगरपरिषद / नगरपंचायती यामध्ये वार्षिक एकूण उत्पन्नपैकी बांधील खर्च वजा जाता राहिलेल्या

निवळ महसूलातील ५ टक्के रकमेमधून राबवावयाच्या महिला व बाल कल्याणासाठीच्या योजना निश्चितीकरण व मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत. त्यामध्ये अंगणवाडी केंद्रांच्या अनुषंगाने करावयाच्या योजना यांची अंमलबजावणी करण्याच्या अनुषंगाने कार्यवाही करावी.

७) महिला व बाल सशक्तीकरण योजनेसाठी जिल्हा वार्षिक योजना (सर्वसाधारण) अंतर्गत किमान ३ टक्के इतका निधी कायमस्वरूपी उपलब्ध करणेबाबत संदर्भाधीन क्र. ४ येथील दि. ३१ जानेवारी, २०२२ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत. त्यामध्ये अंगणवाडी केंद्रांच्या अनुषंगाने करावयाच्या योजना यांची अंमलबजावणी करण्याच्या अनुषंगाने कार्यवाही करावी.

८) सनियंत्रण अधिकारी यांनी सबंधित बाल विकास प्रकल्प अधिकारी (नागरी) यांचेवर तसेच त्यांच्यामार्फत प्रकल्पाच्या कामकाजावर सनियंत्रण ठेऊन प्रकल्प सक्षमीकरणाच्या अनुषंगाने आवश्यकतेनुसार आयुक्त, एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना, नवी मुंबई यांना अहवाल सादर करावा.

३. नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांशी समन्वयाकरिता बाल विकास प्रकल्प अधिकारी (नागरी) यांनी सदर शासन निर्णयासोबतच्या परिशिष्ट “ब” मध्ये नमूद करण्यात आलेल्या सूचनांबाबत संनियंत्रण अधिकारी यांचे मार्गदर्शनानुसार कार्यवाही करावी.

४. सदर शासन निर्णय नगरविकास विभागाच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

५. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेताक २०२२०९२२१२२७४९०४३० असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(वि. रा. ठाकुर)
उप सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत :-

- १) मा.मंत्री, महिला व बाल विकास यांचे खाजगी सचिव,मंत्रालय,मुंबई.
- २) प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग,मंत्रालय, मुंबई
- ३) प्रधान सचिव (नगरविकास विभाग), मंत्रालय, मुंबई.
- ४) आयुक्त, एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना, रायगड भवन, नवी मुंबई.
- ५) आयुक्त, महिला व बाल विकास आयुक्तालय, पुणे.
- ६) विभागीय आयुक्त (सर्व)
- ७) जिल्हाधिकारी (सर्व)
- ८) आयुक्त / अतिरिक्त आयुक्त/ उपायुक्त, महानगरपालिका (सर्व)
- ९) आयुक्त तथा संचालक, नगरपालिका प्रशासन संचालनालय, वरळी, मुंबई.
- १०) जिल्हा कार्यक्रम अधिकारी (महिला व बाल विकास), जिल्हा परिषद (सर्व)
- ११) सर्व बाल विकास प्रकल्प अधिकारी (नागरी).
- १२) मुख्याधिकारी, नगरपालिका / नगरपंचायत (सर्व)
- १३) निवड नस्ती (का-७).

शासन निर्णय क्र.मबाआ-२०२१/प्र.क्र.५४/का. ७, दिनांक २२ सप्टेंबर, २०२२ सोबतचे परिशिष्ट “अ”

अ) महानगरपालिका क्षेत्र

अ.क्र.	महानगरपालिका	शासन निर्णय दि.०४.०३.२०२२ नुसार नागरी प्रकल्पांची संख्या	संनियंत्रण अधिकारी
१	मुंबई	२३	उपायुक्त (संबंधित झोन)
२	नागपूर	५	अतिरिक्त आयुक्त
३	पुणे	४	अतिरिक्त आयुक्त
४	पिंपरी-चिंचवड	२	अतिरिक्त आयुक्त
५	ठाणे	२	अतिरिक्त आयुक्त
६	नाशिक	१	अतिरिक्त आयुक्त
७	औरंगाबाद	२	अतिरिक्त आयुक्त
८	वसई-विरार	२	अतिरिक्त आयुक्त
९	कल्याण-डोंबिवली	१	अतिरिक्त आयुक्त
१०	नवी मुंबई	१	अतिरिक्त आयुक्त
११	अमरावती	२	आयुक्त
१२	सोलापूर	२	आयुक्त
१३	भिवंडी निजामपूर	२	आयुक्त
१४	अहमदनगर	१	आयुक्त
१५	अकोला	१	आयुक्त
१६	चंद्रपूर	१	आयुक्त
१७	धूळे	१	आयुक्त
१८	जळगांव	१	आयुक्त
१९	कोल्हापूर	१	आयुक्त
२०	लातूर	१	आयुक्त
२१	नांदेड-वाघाळा	१	आयुक्त
२२	मालेगाव	१	आयुक्त
२३	परभणी	१	आयुक्त
२४	पनवेल	१	आयुक्त
२५	सांगली-मिरज कुपवाड	१	आयुक्त
२६	उल्हासनगर	१	आयुक्त
२७	मिरा-भाईदर	१	आयुक्त

(ब) नगरपालिका/नगरपंचायत क्षेत्र

अं.क्र	नगरपालिका/नगरपंचायत	शासन निर्णय दि. ०४.०३.२०२२ नुसार नागरी प्रकल्पांची संख्या	संनियंत्रण अधिकारी
१	सर्व नगरपालिका / नगरपंचायत	४१	संबंधित जिल्हाधिकारी

शासन निर्णय क्र.मबाआ-२०२१/प्र.क्र.५४/का.७, दिनांक २२ सप्टेंबर, २०२२ सोबतचे परिशिष्ट “ब”

बाल विकास प्रकल्प अधिकारी (नागरी) यांनी संनियंत्रण अधिकारी यांचे मार्गदर्शनानुसार करावयाची कार्यवाही

- बाल विकास प्रकल्प अधिकारी (नागरी) यांनी संबंधित महानगरपालिका / नगरपालिका / नगरपंचायत यांच्या महिला व बाल कल्याण विषय समितीच्या बैठकांना आवश्यकतेनुसार उपस्थित रहावे.
- बाल विकास प्रकल्प अधिकारी (नागरी) यांनी नगरविकास विभागाच्या दिनांक २९ मार्च, २०२२ च्या शासन निर्णयान्वये महानगरपालिका / नगरपालिका / नगरपंचायती च्या वार्षिक एकूण उत्पन्नपैकी बांधील खर्च वजा जाता राहिलेल्या निव्वळ महसुलातील ५ टक्के निधीमधून राबवावयाच्या योजनांपैकी अंगणवाडीकरिता नमूद करण्यात आलेल्या योजनांची अंमलबजावणी करण्यासंदर्भात आवश्यक ती कार्यवाही करावी.
- महानगरपालिका / नगरपालिका यांच्या शाळांमधील अतिरिक्त खोल्या आवश्यकतेनुसार अंगणवाडी केंद्र चालविण्यासाठी उपलब्ध करून घेण्यासाठी कार्यवाही करावी.
- अंगणवाडी केंद्रामधून दिल्या जाणाऱ्या आरोग्याशी निगडीत सेवा प्रभावीपणे राबविण्यासाठी महानगरपालिका / नगरपालिका यांच्या आरोग्य विभागाशी समन्वय साधून आवश्यक ती कार्यवाही करावी. तसेच आवश्यकतेनुसार बालकास नजिकच्या पोषण पुर्नवसन केंद्रामध्ये (NRC) दाखल करण्याच्या अनुषंगाने कार्यवाही करावी.
- राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम (RBSK) च्या वैद्यकीय अधिकारी यांच्या वर्षातून अंगणवाडी केंद्रास चार भेटी होतील व या माध्यमातून अंगणवाडीतील सर्व बालकांची आरोग्य तपासणी होईल असे पहावे.
- एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना प्रकल्प सक्षम पद्धतीने राबविण्यासाठी संबंधित महानगरपालिका / नगरपालिका / नगरपंचायत यांच्या मार्फत नागरी प्रशासनाचे सहाय्य तसेच लोकसहभाग प्राप्त करून घ्यावा.

*****